

Syntyikö Israel 500-luvulla eKr.?

Eero Junkkaala

Israelin historia on yleensä tavallisen raamatunlukijan mielestä sama kuin raamatunhistoria. Teologiassa näitä kahta on vedetty erilleen toisistaan jo yli sadan vuoden ajan. Kysymys kuuluu, kertooko Vanha testamentti aitoa Israelin kansan varhaishistoriaa vai onko tieteellinen tutkimus osoittanut tällaisen käsityksen paikkansa pitämättömäksi.

Vähän yleistäen voidaan sanoa, että 1950-luvulla Israelin historian oppikirjat aloitettiin Abrahamin ajasta, 1960-luvulla Mooseksen ja Joosuan ajasta, 1970-luvulla Tuomarien tai Daavidin ajasta ja 1980-luvulla tuota historiaa ei enää löytynyt lainkaan ennen pakkosiirtolaisuuden aikaa. 1990-luvulla eväät ovat täysin levällään. Vaikka yksinkertaistukset eivät koskaan täysin vastaa todellisuutta, luonnehdinta kuvaa kehityksen suuntaa ja erityisesti sen erästä haaraa. Viime vuosina on julkaistu niin monta perinteisen Israelin historian täysin romuttavaa kirjaa, että vanhan näkemyksen edustajat ovat joutuneet altavastaaajiksi.

Tutkimuksen eväät levällään

On myös käynyt niin, että näkemykset joita muutama vuosikymmen sitten pidettiin radikaaleina, ovat tänään konservatiivisia. Esim. *Ilmari Soisalon-Soinin*en kirja *Israelin kansan historia* (1969, 2. p. 1987) sai aikanaan totaalisen tuomion niiltä, jotka edustivat perinteistä raamatunäkemystä. Tällä hetkellä Soisalon-Soinin ja hänen saksalaiset auktoriteettinsa *Albrecht Alt* ja *Martin Noth* vaikuttavat hyvin konservatiivisilta, koska he pohtivat vakavissaan israelilaisten mahdollista Egyptissä oloa ja Luvatun maan asuttamista 1200-luvulla eKr.

Keskustelun nykyvaihetta kuvaa hyvin debatti, joka äskettäin käytiin Yhdysvalloissa ja josta on selostus *Biblical Archaeology Review* -lehdessä (22-4, 1997). Keskustelussa ei lainkaan pohdittu patriarkkakertomusten aitoutta ja israelilaisten maahantuloonkin kaikki osapuolet esittivät varauksia. Perinteisempää kantaa edustaneet *William G. Dever* ja *P. Kyle McCarter* puolustivat kuitenkin Daavidista eteenpäin olevan historian luotettavuutta ja heidän keskustelukumppaninsa *Nils P. Lemche* ja *Thomas L. Thompson* kiistivät nämä vaiheet ja sanoivat Vanhan testamentin kertovan lähinnä persialais- ja hellenistisistä ajasta.

Tieteessä on tapana sanoa, että tiede korjaa itse omia virheitään. Kehitys on heiluriliikettä, jossa jotkut näkemykset viedään äärimilleen ja sitten heiluri aloittaa liikkeen takaisinpäin. Israelin historian tutkimuksen pendeli on nyt heilahtanut toiseen laitaansa, sillä sen kauemmas se ei taida enää päästä. Osoitus takaisinpäin tapahtuvasta heilahduksesta voisi olla uudessa *Biblical Archaeologist* -lehdessä (60-3, 1997) ollut *Larry G. Herrin* pitkä artikkeli Israelista rautakausi II:n aikana. Tämä lehti on yleensä kunnostautunut varsin modernien ja Raamattuun penseästi suhtautuvien ajatusten kannattajana. Nyt artikkelin kirjoittaja ei paljonkaan lotkauta korviaan ääriradikaaleille näkemyksille, vaan esittelee Israelin historiaa 1000-luvulta eteenpäin hyvin seikkaperäisesti nojautuen jatkuvasti sekä arkeologiseen että Raamatun teksteihin perustuvaan aineistoon. Artikkelissa ollaan huomattavasti perinteisemmällä maaperällä kuin mihin Thompson ja hänen hengenheimolaisensa ovat yrittäneet meitä viedä.

Israelin historian ymmärtäminen takavuosikymmeninä on perustunut lähinnä Raamatun tekstien tulkintaan. Mitä radikaalimmaksi Vanhan testamentin tekstitutkimus on tullut, sitä enemmän myös asioiden historiallisuus on ohentunut tai kenties häipynyt kokonaan. Viime vuosikymmeninä arkeologiset tutkimukset ovat nousseet entistä tärkeämpään rooliin tätä historiaa arvioitaessa. Nykyään ei aiheesta voi kirjoittaa lainkaan ottamatta huomioon kaivaustuloksia. Arkeologia itsessään on kuitenkin mykkää ilman tekstien tuomaa valoa ja siksi myös kaivausten tulkinta on altista erilaisille ennakkokäsityksille ja painotuksille.

Israelin arkeologian varhaisvaiheiden suuri nimi on amerikkalainen *William F. Albright*, jonka oppilaita ovat olleet useimmat israelilaiset

vanhemman polven arkeologit (*A. Biran* sekä edesmenneistä mm. *Y. Yadin, B. Mazar* ja *Y. Aharoni*). Albrightilainen koulukunta korosti Raamatun ja arkeologian yhteensopivuutta ja viitoitti pitkäksi aikaa tutkimuksen pääsuunnaksi selkeän konservatiivisen linjan. Seuraavan sukupolven arkeologit ovat ottaneet jonkin verran etäisyyttä näihin “isiin” ja osa heistä pyrkii aika radikaaliinkin irtiottoon perinteisistä käsityksistä (*I. Finkelstein*). Silti monet johtavat tutkijat ovat melko perinteisellä kannalla (*M. Kochavi, A. Mazar* ja *A. Ben-Tor*), eikä kukaan israelilaisista tutkijoista ole innostunut siitä äärradikaalien linjasta, jossa lähes koko maan rautakautinen muinaishistoria turhennetaan.

Vaikka viime vuosikymmeninä on julkaistu lukuisia Israelin historiaa käsitteleviä kirjoja, juuri tällä hetkellä alan tutkimus on aika lailla eksyksissä. Jos modernisteja on uskominen, koko tarina pitäisi kirjoittaa aivan uudestaan. Jos heidän näkemyksensä on vain tutkimuksen äärilaidan ylilyöntiä, niin vanhan mallin voidaan katsoa edelleen muodostavan relevantin lähtökohdan tutkimukselle. Tässä artikkelissa referoin hiukan radikaalien väitteitä ja asetan ne uusimpien arkeologisten tutkimusten valoon.

Raamatun historian purkamisohjelma

Taustan tutkimuksen uusimmalle aallolle loi teoria, jonka hahmottelivat amerikkalaiset *Norman Gottwald* ja *George Mendenhall*. Nämä puhuivat ensimmäistä kertaa siitä mahdollisuudesta, että Israelin kansa olisi syntynyt maan sisäisen muuttoliikkeen tuloksena. Gottwald ja Mendenhall pyrkivät selittämään israelilaisten synnyn talonpoikaiskapinan avulla, joka olisi ajanut osan rannikon kaupungeissa eläneistä kanaanilaisista vuoristoon. Tämä vuoristoalueet asuttanut kansa omaksui vähitellen uuden Jahve-uskon ja muodosti alun myöhemmälle Israelin kansalle. Vaikka tätä teoriaa vastustettiin voimakkaasti ja esim. israelilaiset arkeologit yhtenä miehenä sanoivat siltä puuttuvan kaiken arkeologisen tuen, niin se joka tapauksessa käänsi uuden lehden tutkimuksessa. Toisaalta arkeologinen aineisto ei kuitenkaan selvästi puolla teoriaa maan ulkopuolelta tulleesta kansasta. Niinpä

maan sisäinen syntyteoria sai enemmän jalansijaa ja loi pohjan uuden teorian synnylle.

Uuden tutkimussuunnan ensimmäisenä edustajana voidaan pitää *Thomas L. Thompsonia* ja hänen patriarkkojen historiaa käsittelevää kirjaansa (*The Historicity of the Patriarchal Narratives*, 1974). Amerikkalainen, Kööpenhaminassa toimiva Thompson on uusimman yleisteoksensa (*Early History of the Israelite People From the Written and Archaeological Sources*, 1992) ja sen saaman suuren julkisuuden myötä myös noussut uuden linjan kärkinimeksi. Thompson kutsuu omaa lähestymistapaansa uudeksi paradigmaksi tai Raamatun historian purkamisohjelmaksi (deconstruction of Biblical historiography). Tuloksena syntyy uusi "riippumaton Israelin historia" (independent history of Israel). Vastustajat kutsuvat tämän suunnan edustajia minimalisteiksi, koska heille Israelin historiasta jää käteen vain äärimmäisen vähän kerrottavaa. Tärkeimpinä uuden paradigman kannattajina voidaan mainita seuraavat tutkijat: *Lemche, J. A. Soggin, Hopkins, Ahlström, P. R. Davies, J. Van Seters, J. H. Miller & J. M. Hayes* ja *Coote & Whitelam*. Viimeksi mainitut ovat pareina siksi, että he ovat julkaisseet yhdessä tätä teemaa käsittelevät kirjat. Suomessa *Risto Lauha* on esitelmässään asettunut tukemaan tämän linjan näkemyksiä.

Uudessa paradigmassa luovutaan heti tutkimuksen lähtökohtana vanhasta, Raamatun historiaan perustuvasta tavasta tulkita Israelin historiaa. Materiaalina sanotaan käytettävän ensisijaisesti arkeologista aineistoa sekä vanhoja piirtokirjoituksia. Raamatun aineistoa käytetään vain sikäli, kun se on sopusoinnussa muun materiaalin kanssa. Sitä pidetään epäluotettavana historian kuvaajana siksi, että se ensiksin on uskonnollista tekstiä ja toiseksi koska se on kirjoitettu useita satoja vuosia siinä kuvattujen tapahtumien jälkeen. Näin ollen se ei voi tietää mitään todellista Israelin varhaisista vaiheista. Vanhan testamentin kirjoittamisajankohtana pidetään aikaisintaan pakkosiirtolaisuuden aikaa, mutta sen synty saatetaan sijoittaa myös hellenistiseen aikaan. Näin ollen aikaero perinteiseen israelilaisten maahantulon ajankohtaan on 700, jopa 900 vuotta.

Esimerkkinä uuden paradigman kannattajien näkemyksistä poimin muutaman ajatuksen P. R. Daviesin kirjasta *In Search of 'Ancient Israel'* (1992). Englantilainen Davies on kirjansa kirjoittamisen jälkeen

esiintynyt melkoisesti minimalistien puolestapuhujana ja mm. kirjoittanut artikkelin, jossa hän ensimmäisenä väittää, että Jerusalemissa oleva Hiskian tunneli onkin hasmonealaisajalta (BA 59-3, 1996). Tämä teoria on seuraavissa lehdissä usean tutkijan voimin osoitettu mahdottomaksi. Israelin historiaa pohtiessaan Davies toteaa, että ei ole mitään kirjallisia kriteereitä, joiden perusteella Daavid olisi enemmän historiallinen kuin Joosua tai Joosua enemmän kuin Abraham tai Abraham enemmän kuin Adam. Näiden historiallisuuden tueksi ei ole myöskään ainuttakaan ei-kirjallista todistetta. Kirjallisen tekstin ulkopuolella ei välttämättä ole mitään muuta realiteettia kuin kirjoittajan oma pää!

Edelleen Davies väittää, että muinainen Israel on projektio, jonka takana ei ole mitään historiallista todellisuutta. Ei ole ollut mitään 'patriarkkojen aikaa', 'autiomaavaellusta' tai 'tuomarien aikaa'. On vain ollut Israel-niminen pohjoisvaltio joskus 800-luvulla eKr., mutta sillä ei ole mitään tekemistä Raamatun Israelin kanssa. Tämän historiallista kontekstia ei ole etsittävä rautakaudelta vaan persialaisajalta ja hellenistiseltä ajalta.

Kuinka sitten persialais-hellenistisessä Jehudissa (Juudassa) luotiin idealisoitu käsitys Israelin historiasta? Babyloniasta tullut pieni kansanosa löysi Daviesin mukaan joitain muistoja alueella aikaisemmin eläneestä kansasta ja jotain tämän arkistomateriaalia. Eksiilistä tullut vähemmistö tulkitsi myytin pakkosiirtolaisuudesta osaksi koko kansan historiaa. 'Maan kansan' roolissa on selvä analogia aiempiin kanaaniilaisiin, joiden kanssa Israelin usko ei saanut sekoittua. Totuuden nimissä on sanottava, Davies toteaa, että kaikki Raamatun kertomukset eivät sovi tähän kaavaan, mutta eihän Raamatun kirjoittajiltakaan voi kohtuuttomia vaatia. Esim. eksodusta ei historiallisessa mielessä ole tapahtunut, mutta konteksti voi viitata 500-luvulle, jolloin mahdollisesti jotkut Egyptiin paenneet palasivat takaisin. Voimme jopa olettaa, että näiden palaajien johtajan nimi oli egyptiläinen: Mooses!

Israelin historia arkeologisten kaivausten valossa

Ensi lukemalta tuntuu aika erikoiselta, että sekä minimalistit että maksimalistit, uuden radikaalin teorian esittäjät ja perinteisen kannan edu-

stajat, puhuvat arkeologisen aineiston ensisijaisuudesta Israelin muinaishistorian selittäjänä. Kuinka näkemykset voivat mennä niin kauas toisistaan, jos kaikki tuntevat samat kivet ja ruukunsirpaleet? Onko mahdollista tehdä saman aineiston pohjalta 700 vuoden eroja historian tulkintaan? Tarkemmin tutkittaessa havaitaan, että erot eivät ole niin suuret. Pääero onkin kirjallisen aineiston, siis Raamatun tulkinnassa.

Kaikki tutkijat hyväksyvät sen tosiasian, että Israelin varhaisista vaiheista on varsin vähän arkeologisesti havaittavia jälkiä. Kaikki myös tuntevat Merneftan kivessä olevan tekstin, jossa mainitaan ensimmäisen ja ainoan kerran egyptiläisessä hieroglyfikirjoituksessa sana 'Israel' noin vuodelta 1220 eKr. Edelleen kaikki tietävät, että seuraavat yksittäiset Israelia koskevat piirtokirjoitusmaininnat ovat 800-luvulta eKr. Yksimielisiä ollaan myös siitä, että rautakauden alussa (1200–1000 eKr.) Palestiinan asutushistoriassa tapahtuu selvä muutos ja maan keskiosissa sijaitsevalle vuoristoseudulle tulee runsaasti uutta väkeä.

Erimielisyydet alkavat, kun näiden löytöjen merkitystä tulkitaan. Minimalistit sanovat, että Merneftan kivessä oleva maininta ei todista mitään siitä, että tuolloin olisi jo ollut olemassa nimeltä Israel. Onhan kansojen niminä esiintyviä sanoja esiintynyt muulloinkin ennen kuin varsinaista kansaa on ollut olemassa. Seuraavat Israeliin liittyvät maininnat tulkitaan sen nimistä pohjoisvaltakuntaa koskevaksi ja sanotaan, että sillä ei ole mitään tekemistä Raamatun kuvaaman Israelin kanssa. Vuoristoseutujen asukkaat ovat keitä tahansa maakylien asukkaita ja varsinaisen Raamatun Israelin historia alkaa useita vuosisatoja myöhemmin.

Perinteisemmällä kannalla olevat korostavat nykyään myös, että Raamattua ei tule käyttää ensisijaisena lähteenä tutkittaessa muinaista Israelia. Siihen tukeudutaan vasta, kun muuta materiaalia ei ole tai kun sitä kyetään vertaamaan kaivaustuloksiin. Merneftan kiveä pidetään ensimmäisenä selvänä osoituksena siitä, että Israeliksi kutsuttu kansa on jo rautakauden alussa ollut luvatussa maassa. Tätä tukee uusin piirtokirjoituksesta tehty tutkimus (*M. G. Hasel, Israel in the Merneptah Stele*, 1994). Tuolloista Israelia saatetaan *Deverin* ehdottamalla tavalla kutsua Proto-Israeliksi. Mutta sen katsotaan olevan nimenomaan myöhemmän, rautakausi II:n kuningasten ajan (1000–586 eKr.) kansan kanssa samaa väkeä. Tämän puolesta puhuu selvästi

se, että mitään uutta taitekohtaa kansan materiaalisessa kulttuurissa ei ole havaittavissa. Siis jos 500-luvun kansa on israelilaisia, niin sitä on myös rautakauden alussa vuoristoon tullut väki.

Koko rautakauden alun asutushistoria puhuu siis hyvin selvästi sen puolesta, että juuri Raamatun kuvaamat alueet asutettiin tuolloin. Ne seudut joita israelilaiset eivät Raamatun mukaan kyenneet valloittamaan (Joos 13 ja 17 sekä Tuom 1), jäävät myös arkeologisen tutkimuksen mukaan kanaanilaisten tai filistealaisten haltuun (ks. tästä *E. Junkkaala*, Israelilaisten maahantulo uusimman arkeologisen tutkimuksen valossa. TA 5/1992,452-458). Tästä arkeologisesta aineistosta ensimmäisen kokonaisesityksen on kirjoittanut Israel Finkelstein kirjassaan *The Archaeology of the Israelite Settlement* (1988). Kirjasta tuli pian rautakauden alun tutkimuksen ”raamattu”, johon kaikki asiaa käsittelevät tutkijat viittaavat. Kiintoisaa on, että niin minimalistit kuin maksimalistit pitävät sitä aivan perustavaa laatua olevana selvityksenä ja molemmat katsovat sen tukevan omia näkemyksiään. Kirjassaan Finkelstein puhuu aivan selvästi vuoristoseudun asukkaista varhaisisraelilaisena väestönä, siis antaa tuen perinteisen kannan edustajille. Myöhemmin hän on ottanut hiukan etäisyyttä omaan teoriaansa ja häntä on syytetty uuden paradigman edustajien suosion kalastamisesta.

Monia muitakin seikkoja kuin asutushistoria voidaan mainita, kun tutkitaan israelilaisten historian alkua omassa maassaan 1200-luvun seutuvilla eKr. Melko vaikeasti kiistettävissä on Ebalinvuorelta 1980-luvun alussa tehty alttarilöytö. *Adam Zertalin* esiin kaivama kulttipaikka on 1200-1100 -luvulta eKr. ja sieltä löydetty keramiikka on tyyppillistä vuoristoalueiden eli varhaisisraelilaisten tavaraa. Raamattu mainitsee alttarin rakentamisen samalle seudulle (Joos 8:30), jolloin liittymäkohta on aivan ilmeinen. Se on niin ilmeinen, että kuulen minimalistien ja jopa Deverin vastaan haraavissa kommentoissa sävyn: näin tarkkoja yhtymäkohtia Raamatun kanssa ei saa olla!

Useissa yksittäisissä kaupungeissa viime vuosina tehdyt kaivaukset ovat minimalistien kannalta kiusallisen hyvin sopineet Raamatun kuvaukseen vastaavista paikkakunnista. Parhaat esimerkit ovat A. Biranin johtama projekti Danissa ja A. Ben-Torin projekti Hasorissa. Kummastakaan ei ole vielä tehty tieteellistä loppuraporttia ja ainakin Hasorin kaivaukset saattavat jatkua vielä vuosia. Tähänastiset väli-

raportit osoittavat, että Raamatun kuvaama israelilaisten tulon aika on noissa kaupungeissa aivan selvä murrosaika ja suuren kanaanilaiskaupungin raunioille nousee uusi asutus, joka jatkuu sitten läpi koko israelilaisajan (Danista ja Hasorista ks. esim. E. Junkkaala, Kivet puhuvat. 1996, s. 49–57). Myöhemmän ajan raamatullisista liittymäkohdista voisi mainita vaikka Amihai Mazarin johdolla äskettäin tehdyt Bet-Seanin ja Tel Rehovin kaivaukset. Näissä on hävityskerrostuma 900- ja 700-luvulta eKr., jolloin Raamatun kertomankin mukaan ensin Egyptin Sisak ja sitten Assyrian Tiglat-Pileser hyökkäsivät maahan.

On myös paikallaan mainita se samankaltaisuus, mikä käy ilmi filistealaisten historian yhteydessä. Tunnetuin filistealaistutkija *Trude Dothan* on joskus tokaissut, että filistealaiset me tunnemme, mutta keitä olivat israelilaiset. Todellakin tuon mereltä tulleen naapurikan-san historia on nykyisin varsin perusteellisesti tutkittu. Voidaan sanoa hyvinkin tarkasti, millä alueilla ja minä aikakausina filistelaiset muinaisen Lähi-idän rannikkoalueilla olivat. Kun tätä tietoa verrataan Raamatun tekstiin, saadaan täsmälleen samanlainen kuva. Kysymys on siten Raamatun ulkopuolisesta, historiallisesta kiinnekohdasta. Olisivatko Raamatun kirjoittajat voineet satoja vuosia myöhemmin sepittää näin paikkansa pitävän kertomuksen?

Kun Davies vuonna 1992 kirjoitti, että Daavid on yhtä vähän historiaa kuin Joosua, Abraham tai Adam, ei vielä oltu tehty sitä tekstilöytöä, joka kumosi kertaheitolla Daavidiin suuntautuneet epäilyt. Seuraavana kesänä nimittäin Danista löydettiin arameankielinen piirtokirjoitus, jossa ensimmäistä kertaa Raamatun ulkopuolella mainitaan “Daavidin huone”. Asiayhteydestä on helppo päätellä, että termi on synonyymi etelävaltakunnasta tavallisesti käytetylle nimelle Juuda, eikä ole epäilystäkään siitä, etteikö siinä oleva Daavidin nimi tarkoita juuri Raamatussa mainittua kuningasta. Thompson ja muutamat muut uuden paradigman miehet ovat yrittäneet löytää tekstin kirjaimille *dwd* muita selityksiä, mutta eivät ole saaneet tutkijoita vakuuttuneiksi kannastaan. Sen sijaan vanhoista piirtokirjoituksista on löydetty toinenkin maininta Daavidista. Jo sadan vuoden ajan tunnetusta Meesan kivistä on eräs maailman etevimpiä vanhojen tekstien tuntijoita, *André Lemaire*, tulkinnut aiempia hämäräksi jääneitä kirjaimia ja löytänyt siitä sanat Daavidin huone. Meesan kivi on muutenkin mielenkiintoinen dokumentti 800-luvun Moabista ja sen yhtymäkohta

Raamatun kertomukseen on aivan selvä, kuten viimeksi *Pekka Särkiö* on osoittanut (TA 4/1997, 352–361).

Monista mahdollisista lisäesimerkeistä otan vielä yhden, joka on aivan uusi ja vähän tunnettu. Viime vuosina kaivauksissa on entistä enemmän kiinnitetty huomiota luulöytöihin ja niiden analysoimiseen. Tällä tavalla saadaan selville muinaisten asukkaiden ruokatottumuksia. I. Finkelstein (*Ethnicity and Origin of the Iron I Settlers in the Highlands of Canaan: Can the Real Israel Stand Up?* BA 59–4. 1996) on selvittänyt sian luiden esiintymistiheyksiä eri paikkakunnilla rautakauden alussa. Hän saanut seuraavia prosenttilukuja, jotka kertovat sian luiden määrän kaikista luulöydöistä: Miqne (Ekron) 18,0 %, Askelon 10,4 %, Batas 8,0 %, Hesbon 4,8 %, Silo 0,1 %, Ebal 0 % ja Raddana 0 %. Kolme viimeksimainittua paikkaa sijaitsee sillä vuoristoseudulla, missä oletetut varhaiset israelilaiset asuivat. Muut ovat filistealaisten tai kanaanilaisten kaupunkeja. Sian luiden täydellinen puuttuminen jälkimmäisistä paikoista osoittaa Finkelsteinin mukaan ruokatottumuksissa olleita tabuja, mikä kertoo keramiikkalöytöjä selvemmin myös asukkaiden etnisistä eroista.

Tässä esille nostetut seikat puhuvat sen puolesta, että Raamatun kuvaama israelilaisten varhaishistoria sopii varsin hyvin yhteen arkeologisen aineiston kanssa. Mutta miten tämä on mahdollista, jos Raamatun teksti on kirjoitettu useita satoja vuosia näiden tapahtumien jälkeen? Tähän on annettava se vastaus, jonka Vanhan testamentin tutkijat ovat aina tienneet, mutta joka uusien radikaalien tuulien puhaltaessa on usein unohtunut. Tekstit on luultavasti koottu vasta 600–500-luvuilla eKr., mutta ne ovat syntyneet paljon aikaisemmin. Niillä on takanaan pitkä historia, johon saattaa liittyä sekä suullisen että kirjallisen tradition vaihe. Meillä ei ole mahdollisuutta tarkkaan selvittää, milloin mikin traditio on syntynyt. Vaikka kirjoitustaito keksittiin jo 3000-luvulla eKr. ja konsonanttikirjoitus Palestiinan alueellakin jo myöhäispronssikaudella (1500–1200 eKr.), niin vanhoja traditioita ei ole runsaasti teksteinä. Varhaisimmat Raamatun tekstit saattavat olla peräisin Daavidin hovista tai jonkin verran varhaisemmalta ajalta.

Syntyikö Israel persialaisaikana 500-luvulla eKr.? Ei muualla kuin uuden paradigman omaksuneiden tutkijoiden päässä. Arkeologista aineistoa varhaisemmasta kansan alkuperästä on suunnattoman paljon ja se asettuu oikeisiin historiallisiin yhteyksiin, kun sitä verrataan Raamatun kuvaukseen asioiden kulusta. Kanaanilaisten kau-

punkivaltioiden alueelle tunkeutui myöhäispronssikauden ja rautakauden taitteen aikoihin, noin 1200-luvulla eKr., uusi kansa, joka asettui asumaan lähinnä vuoristoseuduille. Sen keramiikka poikkesi vain vähän kanaanilaisten astioista, koska paimentolaistaustaiset maahanmuuttajat omaksuivat materiaalisen kulttuurin aiemmilta asukkailta. Asumismallit ja ruokailutottumukset eroavat aivan selvästi kanaanilaisajasta ja osoittavat uusien asukkaiden olevan eri kansaa. Tämä vuoristoasutus jatkuu katkeamattomana läpi koko rautakauden eli Vanhan testamentin kuvaaman israelilaisajan. Arkeologisten löytöjen määrä lisääntyy rautakauden edetessä ja mukaan tulee yhä enemmän piirtokirjoitustekstejä. Koko aineisto puhuu sen puolesta, että israelilaisten varhaishistoria luvatussa maassa alkoi 1200-luvulla eKr.